

<https://doi.org/10.36719/2663-4619/108/94-96>

Şəbnəm Məmmədova
Bakı Slavyan Universiteti
m.shabnambsu@gmail.com

Müasir ingilis və Azərbaycan dilində modallığın ifadə vasitələri

Xülasə

Bu məqalə müasir ingilis və Azərbaycan dillərində modallığın ifadə vasitələrini müqayisə edir. Modallıq danışanın ifadə etdiyi fikrə və onun obyektiv reallığa olan münasibətini əks etdirən qrammatik-semantik kateqoriyadır. Bu kateqoriya dilin qrammatik sistemində özünü müxtəlif formalarda göstərir və hər iki dildə çoxşaxəli vasitələrlə ifadə olunur. Məqalədə əsas diqqət ingilis və Azərbaycan dillərində modallığı ifadə edən əsas vasitələrə yönəlir; bunlara modal feillər, intonasiya, fel formaları və söz sırası daxildir. Hər iki dildə bu işarələyicilərin qrammatik strukturlarda necə fərqləndiyi təhlil edilir və onların ifadə xüsusiyyətləri geniş şəkildə araşdırılır. Modal feillərin ingilis dilindəki xüsusi rolu və onların müxtəlif modal çalarların ötürülməsindəki funksiyaları ayrıca müzakirə olunur. Müxtəlif modal çalarların necə formalaşdığı və ingilis dilində daha geniş spektrdə istifadəsi qeyd olunur. Məqalə, həmçinin Azərbaycan dilində modal ifadələrin dilin quruluşuna uyğun fərqli yollarla necə formalaşdırıldığını əks etdirir və bu fərqlərin dərin qrammatik təhlilini təqdim edir.

Açar sözlər: modallıq, ifadə vasitələri, modal feillər, intonasiya, vurğu

Shabnam Mammadova
Baku Slavic University
m.shabnambsu@gmail.com

Ways of Expressing Modality in Modern English and Azerbaijani Languages

Abstract

This article compares the means of expressing modality in modern English and Azerbaijani. Modality is a grammatical-semantic category that reflects the speaker's attitude toward the expressed idea and its relationship to objective reality. This category manifests in various forms within the grammatical system of both languages, utilizing a range of linguistic tools. The article focuses on primary modality markers in English and Azerbaijani, such as modal verbs, intonation, verb forms, and word order. It provides a thorough analysis of how these markers function differently across the grammatical structures of each language, offering insight into their unique characteristics. The particular role of modal verbs in English and their function in conveying nuanced modal meanings is given special attention. The article also highlights how modal expressions are structured in Azerbaijani, reflecting the language's unique grammatical framework, with an in-depth examination of these distinctions. This detailed comparison enhances our understanding of how modality is represented across both languages.

Keywords: modality, ways of expression, modal verbs, intonation, stress

Giriş

Modalıq danışanın ifadə olunan fikrə münasibətini, ifadə olunan fikrin obyektiv varlığa münasibətini əks etdirən qrammatik-semantik kateqoriyadır.

Modalıq anlayışı bütün dillərdə vardır. Çünki modal münasibətsiz danışan öz fikrini tam çatdırma bilməz (Hüseynzadə, 1988, s. 105).

Modalıq nitq ünsiyyətinin və ümumiyyətlə, nitq fəaliyyətinin elə bir tərkib hissəsidir ki, onsuz heç bir cümlə tərtib etmək olmaz. Cümlənin üç əsas prinsiplial əlaməti vardır (Gordon & Krilova, 1968, s. 98). Predikativlik, bitmişlik intonasiyası və modalıq. Modalıq olmadan cümlədə ifadə

edilən fikir reallaşa bilməz. Danışan öz fikrini reallaşdırmaq üçün modal vasitələrdən istifadə edə bilər.

Modallıq həm fəlsəfi, həm də qrammatik anlayışdır (Aghazade, 1965, s. 61). Fəlsəfədə məntiqi semantik anlayış olaraq modallıq ifadə edilmiş fikrin, mühakimənin əqli ümumiləşdirməyə, çıxarılacaq nəticəyə münasibətini bildirirsə, qrammatik kateqoriya olaraq modallıq danışanın öz fikrinə olan münasibətini ifadə etmək üçün linqvistik formalar və yaxud vahidlər tələb edir. Ona görə dildə modallığın ifadəsi üçün müəyyən formalardan istifadə edilir. Modallıq hər bir dilin öz qrammatik quruluşu əsasında formalaşır. Bu səbəbdən də müxtəlif sistemli dillərdə, o cümləndə Azərbaycan və ingilis dillərində modallıq anlayışının ifadəsində istənilən qədər formal fərqlər rast gəlmək olar (Abdullayev, 1998).

Azərbaycan və ingilis dillərində modallıq yaradan vasitələrdən geniş istifadə edilir. Azərbaycan dilində modallıq bildiren modal sözlərdən əlavə, ədatlardan və felin müxtəlif formalarından da istifadə etmək olur (Cavadov, 1971, s. 87). Bu, əlbəttə, ingilis dilinə də aid edilə bilər. İngilis dilində isə modallıq bildiren sözlərdən əlavə müxtəlif qrammatik vasitələrdən istifadə edilir. Modallıq haqqında dilçilik ədəbiyyatında çox deyilmiş və yazılmışdır.

Modal çaların meydana çıxmasında intonasiya və fonetik vasitə çox zəngin bir vasitədir. İntonasiya danışanın məqsədi, istək və arzuları ilə əlaqədar olduğundan modallıq bildirir. Modallığa görə məlumat vermə, sual və əmr intonasiyaları fərqləndirilir (Ganshina & Vasilevskaya, 1964).

Modal çalarlıqlı intonasiya dinləyiciyə iradi emosional cəhətdən təsir göstərmək məqsədi güdür (Adilov).

Modallığı meydana çıxaran vasitələrdən biri də feil şəkilləridir. Feil şəkilləri hal və hərəkətin obyektiv varlığa münasibətini bildirir. Bu münasibət danışan tərəfindən müəyyən edilir və deməli, modallığı ilə səciyyələnir.

Modallıq çalarlığı eyni zamanda sözün sırası ilə də ifadə oluna bilər. Sözün sırasının dəyişməsi ilə subyektiv münasibətdə bu və ya digər cəhətdən dəyişilə bilər. Beləliklə, obyektiv gerçəkliyə, eləcə də söylənilən fikrə münasibət feil şəkillərinin, leksik vahidlərin iştirakı ilə yox, məhz söz sırasının dəyişməsi ilə ortaya çıxır. Başqa sözlə desək, “cümlədə sözlərin müəyyən sıra ilə verilməsi mənanın dəyişməsi, yeni məna xüsusiyyətlərinin əmələ gəlməsinə” gətirib çıxarır (Aghazade, 1965, s. 68).

Sözlərin cümlədə təkrarı ilə də modal çalarlıq ifadə edilə bilər. Cümlədə modal sözlərin fikrin qabarıq çatmasına, daha canlı ifadə ediləsinə və fikirdə emosianın qüvvətlənməsinə xidmət edir. Modallığı daha çox leksik təkrarlar əks etdirir (Jesperon, 1954).

Modal məna çalarlığı həmçinin söz birləşmələri və ifadələr vasitəsi ilə də əldə edilə bilər. Bu-raya daxil olan söz qrupları, əsasən, adlarla feillər və adlarla adların birləşməsi nəticəsində meydana gəlib, müxtəlif modal çalarlıq əks etdirir (Zvereva, 1967).

Modal sözlər bir leksik qrammatik kateqoriya kimi əsas nitq hissələri ilə köməkçi nitq hissələri ilə köməkçi nitq hissələri arasında orta mövqə tutur. Əsas nitq hissələrindən təcrid olunaraq xüsusi bir nitq hissəsi kimi meydana çıxır.

Modal sözlər üç cəhətdən semantik, morfoloji və sintaktik cəhətdən səciyyələnir (Gordon & Krilova, 1974):

a) Semantik cəhətdən modal sözlər fikrin varlıqla əlaqəsini və söylənilən fikrə danışanın münasibətini ifadə etmək qabiliyyətinə malikdir.

b) Morfoloji cəhətdən modal sözlər heç bir dəyişikliyə uğramayan bir növ amorflaşmış sözlərdir.

c) Sintaktik cəhətdən modal sözlər cümlənin heç bir üzvi ilə qrammatik əlaqəyə girə bilmir.

Onlar cümlədə tutduqları mövqeyinə baxmayaraq bütövləkdə cümləyə aid olurlar və bu zaman ara söz və ya ara cümlə vəzifəsində çıxış edirlər, modal sözlər söz cümlə kimi də özünü göstərir.

Modal sözlər öz məna xüsusiyyətlərinə görə, əsasən, üç qrupa təsnif edilir: a) zərurilik əks etdirən modal sözlər, b) həqiqilik əks etdirən modal sözlər, c) ehtimallıq əks etdirən modal sözlər.

Modal sözlər tərkibcə aşağıda göstərilmiş cəhətlərə görə səciyyələndirilir (Van der Auwera & Plungian, 1998):

a) Vaxtilə müxtəlif nitq hissələrinə aid, indi isə əsas nitq hissələri ilə qrammatik omonimlər yaradanlar.

b) Əsas nitq hissələrindən ayrı dildə yalnız modal söz kimi işlənənlər.

Modal sözlər cümlədə yalnız əlavə modal mənə çalarlıqları verməyə xidmət edir.

Modal sözlər və bunlara mənaca yaxın birləşmələr bir birini müəyyən yerlərdə mənaca əvəz edə bilsələr də, onlar bir-biri ilə eynilik təşkil etmir. Onlar, sadəcə olaraq, sinonimdir.

Eyni modal söz bir-birinə yaxın müxtəlif mənə çalarlığı ifadə edə bilir.

Modal söz cümlə ilə sıx əlaqəyə girir, belə modal sözlər cümlədən çıxarıldıqda, cümlə məzmununu itirə bilir.

Modal sözlər leksik qrammatik kateqoriya və xüsusi bir nitq hissəsi kimi artıq formalaşmışdır.

Müasir ingilis dilində modal feillər məsdərlə birləşərək, hərəkətin mümkünlüyünü, vacibliyini, gərəkliliyini, lazımlığını və s. bildirir (Gordon, & Krilova, 1968, s. 68).

Modal feillər adi feillərə xas olan bir sıra qrammatik xüsusiyyətlərə malik deyil:

1. Adi feillərdən fərqli olaraq, indiki zaman qeyri-müəyyən formasında üçüncü şəxs təkdə -s şəkilçisi qəbul etmir.

2. Onların məsdər və analitik formaları yoxdur. Belə feillərə naqi feillər (defektiv) də deyilir.

Müasir ingilis dilində modal feillər bunlardır: can, may, must, shall, will, should, would, ought, need, dare və s.

İngilis dilində modal feillər, adətən, ümumi leksik mənə baxımından, morfoloji xüsusiyyətlərinə görə və ümumi sintaksis funksiya daşdığına görə əsas feillərlə ümumi bağlılığı olur (Palmer, s. 25). Modal feillərin leksik mənə xüsusiyyətləri modallığın ifadəsinin müxtəlif çalarlarından, incəliklərindən (zərurət, mümkünlük, arzu və s.) ibarətdir. Bu halda modal feillər hərəkəti deyil, hərəkətə münasibəti bildirir və cümlənin bir sintaksis funksiyasını, modal feillərin xəbər tərkibinin birinci üzvünün funksiyasını yerinə yetirir.

Nəticə

Modal feillərin leksik mənada genişliyi və mücərrədliyi az və ya çox dərəcədə onların zəif feillər kimi qeyd olunmasına imkan yaradır. Nəticədə isə öz ilkin funksiyasını, xəbər tərkibini saxlayaraq (shall, will, should, would) köməkçi feillər kimi işlənir. Nəzəri və praktik cəhətdən modal feillər (must, can-could, may-might, shall-should, ought, will-would, need) modallıq ənənəsini davam etdirir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, K. (1998). *Azərbaycan dili sintaksisinin problemləri*.
2. Adilov, M. *Azərbaycan dilində sintaktik təkrarlar*.
3. Cavadov, S. (1971). *Azərbaycan dilinin qrammatikası*. I hissə.
4. Hüseyinzadə, M. (1988). *Müasir Azərbaycan dili*. III hissə, morfolojiya.
5. Aghazadə, G. (1965). *Kategoriya nakloneniya v sovremennom Azerbaydzhanskom literaturnom yazıke v plane sootnasheniya s kotegoriyey modal'nosti*.
6. Gordon, E. M., & Krilova, I. P. (1968). *Modality in modern English*.
7. Ganshina, M. A., & Vasilevskaya, N. M. (1964). *English Grammar*.
8. Gordon, E. M., & Krilova, I. P. (1974). *A Grammar of present day English*.
9. Jesperon, O. (1954). *A modern English Grammar*. VI.
10. Palmer, F. R. *Mood and Modality*. Cambridge University Press.
11. Van der Auwera, J., & Plungian, V. (1998). *Modality's Semantic Map*.
12. Zvereva, Ye. A. (1967). *Modal'nyye glagoly v angliyskom yazıke*.

Daxil oldu: 24.09.2024

Baxışa göndərildi: 12.10.2024

Təsdiq edildi: 02.11.2024

Çap olundu: 20.11.2024